

دانشگاه شهید چمران اهواز

دانشکده الهیات

رشته :

فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان :

مبانی فقهی حقوقی حفظ نظام حکومتی و گستره آن

استاد راهنما:

دکتر عبدالحسین رضائی راد

استاد مشاور:

دکتر نورمحمد نوروزی

نگارنده :

محمد فرمند نژاد

سال : ۱۳۹۹

تقدیم به:

❖ **خاتم الانبیاء محمد مصطفی (صلی الله علیه و آله وسلم) و خاندان
پاک و مطهرش که توسل به آنان همواره چراغ هدایت زندگیم بوده
است.**

❖ **همچنین تقدیم به تمام پاسداران و مصلحان نظام اسلام؛ که جهت
حفظ آن و جلوگیری از انحرافات احتمالی؛ با سلاح و یا قلم خود؛
مجاهدانه و خالصانه تلاش می کنند.**

تقدیر و تشکر

سپاس خدایی را که بسطش نعمت است و قبضش حکمت . بی نیازی که بی بدیل است و بی همتا، راهنمایی که اکمل کمالات و مصباح هدایت همگان است. پس از سپاس و ستایش از درگاه قادر متعال ، بر خود لازم می دانم به رسم «من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق» ، از بزرگانی که در مسیر کسب علم و دانش و تهیّه و تدوین پژوهش حاضر، همواره من را حمایت کرده اند، مراتب سپاس و قدردانی را داشته باشم. از این رو از محضر اساتید فرهیخته ام جناب آقای **دکتر عبدالحسین رضائی راد** استاد محترم راهنما که با افتخار علاوه بر مطالب تحصیلی و رهنمودهای ایشان ، نکات تربیتی فراوانی از ایشان آموخته ام که قطعاً در زندگی راهگشا خواهند بود ، و جناب آقای **دکتر نور محمد نوروزی** استاد محترم مشاور که در تدوین پایان نامه حاضر، این جانب را همراهی نمودند، صمیمانه تقدیر و سپاسگزاری می کنم.

نیز از خانواده خود و سایر بزرگانی که بارانمایی و قبول زحمات، این کمترین را در تهیّه این مکتوب یاری نمودند، مراتب سپاس و قدردانی را دارم، سلامتی و توفیق روز افزون همه عزیزان را از درگاه خداوند متعال خواستارم. «اللّهُمَّ وَفّقْنَا للعلم و العمل به».

فهرست مطالب

چکیده ۱

فصل اول ۲

کلیات ۲

مقدمه ۳

بیان مسئله ۳

سؤالات تحقیق ۴

سؤال اصلی ۴

سؤالات فرعی ۴

فرضیه‌ها ۵

اهداف تحقیق ۵

پیشینه تحقیق ۵

روش تحقیق ۶

فصل دوم ۷

مفهوم شناسی حفظ نظام و اختلال نظام ۷

بخش اول: مفهوم نظام و انواع آن ۸

۵

باب اول: مفهوم نظام:..... ۱

گفتار اول : نظام در لغت:..... ۸

گفتار دوم: نظام در اصطلاح و انواع آن :..... ۹

اول : مفهوم اصطلاحی نظام:..... ۹

دوم: انواع نظام:..... ۱۳

الف) نظام به معنی « سامان داشتن زندگی و معیشت مردم»:..... ۱۴

ب) نظام به معنی « کیان کشور اسلامی و مسلمین »:..... ۱۵

ج) نظام به معنی «حکومت یا رژیم سیاسی موجود» :..... ۱۵

د) نظام به معنی « هر یک از خورده نظام‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و

اجتماعی » :..... ۱۶

هـ) نظام به معنی « نظام اسلام »:..... ۱۷

گفتار سوم : انواع خورده نظام..... ۱۹

بند اول: نظام سیاسی:..... ۲۰

بند دوم: نظام اجتماعی:..... ۲۱

بند سوم: نظام اقتصادی:..... ۲۳

بند چهارم: نظام فرهنگی..... ۲۴

و

بخش دوم : مفهوم حفظ ۲۵

حفظ در لغت ۲۶

بخش دوم : مفهوم نظم عمومی و انواع آن ۲۷

باب اول: مفهوم نظم عمومی: ۲۸

باب دوم : اقسام نظم عمومی: ۳۰

باب سوم : قلمرو نظم عمومی: ۳۱

بخش سوم: مفهوم مصلحت: ۳۳

باب اول: مفهوم کلی مصلحت و مصلحت اجرایی ۳۳

بخش چهارم: معنی قاعده فقهی ۳۴

باب اول: تعریف قاعده ۳۵

گفتار اول: قاعده در لغت ۳۵

گفتار دوم : قاعده در اصطلاح فقهی ۳۶

باب دوم : معنی فقه ۳۷

گفتار اول : فقه در لغت : ۳۷

گفتار دوم: فقه در اصطلاح ۳۸

ز

اول:..... ۳۸

دوم:..... ۳۸

باب سوم: معنی قاعده فقهی..... ۳۹

باب چهارم: ویژگی‌های قاعده فقهی..... ۴۱

بخش پنجم: اصل «حفظ نظام» یک قاعده فقهی است..... ۴۳

بخش ششم: مفهوم اختلال نظام..... ۴۴

فصل سوم:..... ۴۵

مبانی وجوب حفظ نظام و حرمت اختلال آن..... ۴۵

بخش اول: ادله فقهی قاعده حفظ نظام..... ۴۶

باب اول: کتاب..... ۴۷

باب دوم: سنت..... ۵۷

گفتار اول: روایات..... ۵۷

گفتار دوم: سیره عملی..... ۵۹

اول: سیره پیامبر(ص)..... ۵۹

دوم: سیره امام علی (ع)..... ۶۵

سوم: سیره امام حسن(ع)..... ۷۰

ح

چهارم: سیره امام حسین(ع)..... ۷۲

باب سوم : اجماع..... ۷۴

چهار) عقل..... ۷۴

فصل چهارم:..... ۷۷

موارد وجوب حفظ نظام..... ۷۷

بخش اول: توقف سعادت و کمال برای حفظ نظام..... ۸۰

باب اول : هدف آفرینش انسان از دیدگاه قرآن کریم..... ۸۱

باب دوم : جایگاه جامعه در تحقق کمال نهایی..... ۸۴

باب سوم : جایگاه حکومت در رساندن انسان به کمال..... ۸۵

بخش دوم : توقف عدالت بر حفظ نظام..... ۸۶

باب اول : تعریف عدالت..... ۸۷

گفتار اول : عدالت در لغت..... ۸۷

باب دوم : عدالت از نگاه آیات و روایات..... ۸۷

باب سوم : عدالت اقتصادی و حفظ نظام..... ۸۸

گفتار اول : عدالت اقتصادی در سیره و روایات معصومین (ع)..... ۸۹

باب چهارم : وجوب پذیرش ولایت ظالم بخاطر عدالت!..... ۹۳

ط

بخش سوم : توقف تأمین مصالح بر حفظ نظام..... ۹۸

باب اول: حفظ اتحاد مسلمین..... ۹۱

گفتار اول: اتحاد از نگاه قرآن کریم..... ۹۸

گفتار دوم : حفظ نظام نامشروع اهم..... ۱۰۳

گفتار سوم: لزوم جهاد دفاعی..... ۱۰۷

گفتار چهارم: توقف اسلام برای حفظ نظام..... ۱۱۳

فصل پنجم:..... ۱۱۶

موارد وجوب براندازی نظام..... ۱۱۶

بخش اول: نظام گمراه کننده مردم..... ۱۱۷

بخش دوم: نظام استکبار..... ۱۲۱

باب اول : استکبار از نگاه قرآن کریم و روایات..... ۱۲۱

باب دوم : ویژگی های حکومت مستکبر..... ۱۲۴

الف) مخل آزادی، بالاختص آزادی عقیده..... ۱۲۴

ب) حکومت ظالم و قاتل بی گناهان..... ۱۳۱

ج) قاتل بیگناهان..... ۱۳۵

بخش سوم : خلف وعده..... ۱۳۶

ی

باب اول : وفای به عهد در آیات و روایات ۱۳۶

باب دوم : لزوم وفای به عهد توسط حکومت ها ۱۳۸

باب سوم : تعهدات جمهوری اسلامی ایران به مردم ۱۳۹

بخش چهارم : نظام مخل امر به معروف و نهی از منکر ۱۴۳

باب اول : تعریف امر به معروف و نهی از منکر: ۱۴۳

باب دوم : اهمیت امر به معروف و نهی از منکر در آیات و روایات ۱۴۴

باب سوم : ضرورت اجرای امر به معروف و نهی از منکر ۱۴۶

باب چهارم : وظایف مردم و حکومت در امر به معروف و نهی از منکر ۱۴۸

گفتار اول: وظیفه حکومت: ۱۴۸

گفتار دوم : امر به معروف و نهی از منکر نمودن حاکم توسط مردم ۱۵۰

نتایج تحقیق: ۱۵۳

فهرست منابع فارسی ۱۵۵

فهرست منابع عربی ۱۵۷

چکیده:

نام خانوادگی : محمد فرهمندنژاد	نام: محمد رضا	شماره دانشجویی : ۹۶۱۱۷۰۶
عنوان پایان نامه : مبانی فقهی حقوقی حفظ نظام حکومتی و گستره آن Basics juridical and legal Government system and its scope		
استاد/ اساتید راهنما: دکتر عبدالحسین رضائی راد		
استاد/ اساتید مشاور: دکتر نورمحمد نوروزی		
درجه تحصیلی: کارشناسی ارشد	رشته: فقه و مبانی حقوق اسلامی	گرایش: فقه و مبانی حقوق اسلامی
دانشگاه : شهید چمران اهواز	دانشکده: الهیات و معارف اسلامی	گروه : فقه و مبانی حقوق اسلامی
تاریخ فارغ التحصیلی : شهریور ۱۳۹۹		
تعداد صفحه: ۱۶۲		
کلید واژه ها : حفظ نظام ، حفظ حکومت، براندازی حکومت، حکومت نظام.		
یکی از قواعد فقهی ، قاعده « وجوب حفظ نظام » است ؛ ولی دارای ابهامات زیادی است که برای روشن شدن ؛ نیاز به تحقیق دارد ؛ ما در این تحقیق به دنبال پاسخ به این پرسش هستیم ؛ که این قاعده ؛ چه جایگاهی در فقه داشته و چه محدوده و چه شرایطی برای آن وجود دارد ، همچنین بیان مواردی که حفظ نظام واجب خواهد بود ، و یا حفظ نظام واجب نبوده و براندازی آن واجب می باشد . در این تحقیق که با روش توصیفی - تحلیلی به موضوع پرداخته شده ؛ موارد وجوب حفظ نظام را از موارد عدم وجوب براندازی نظام تفکیک نموده ؛ با تمسک به این معیار که اگر تأمین اهداف و مصالح جامعه انسانی متوقف بر حفظ حکومت باشد ؛ حفظ آن واجب ؛ و اگر جهت تأمین این اهداف و مصالح راهی جز براندازی حکومت نباشد ؛ براندازی آن واجب خواهد بود . چون ممکن است حتی در مواردی خود حکومت عامل فساد باشد ؛ یعنی علاوه بر آنکه برای رسیدن به اهداف کمک نکرده ؛ مضر هم است.		

فصل اول :

کلیات

مقدمه

مسئله وجوب حفظ نظام یکی از مسائلی است که به صورت کلی در متون فقهی به کار رفته؛ بدون آنکه تبیین جزئی تری از مفهوم نظام ارائه شده باشد. همین امر باعث شده که علما و محققین بعدی؛ برداشت‌های متفاوتی از مفهوم «نظام» داشته باشد؛ یکی از مفاهیم، نظام حکومتی دانسته شده و باینکه حفظ نظام حکومتی را به جهت مقدمه برای نظام عام اجتماعی واجب دانسته‌اند. ولی آنچه برای نگارنده مورد سؤال بود؛ حدود و ثغور این واجب بود بنابراین چون تاکنون آنچه در این خصوص توسط نویسندگان مطرح شده؛ با تلاش آنها جهت اثبات وجوب و عدم وجوب حفظ نظام و یا تلاشی جهت ارائه شد تعریفی درست از مفهوم نظام بوده؛ لذا هیچ‌گاه به تبیین محدوده و شرایط این واجب پرداخته نشده است.

اکنون آنچه مدنظر نگارنده می‌باشد؛ این است که به‌طور کلی در چه مواردی حفظ نظام واجب است و یا واجب نیست. هرچند در طول پاسخ به این پرسش مفاهیم دیگر مانند: استکبار؛ آزادی بیان عقیده استکبار آزادی بیان، عدالت، مصالح اجتماع و.... مورد بررسی قرار گرفته است.

بیان مسئله

«حفظ نظام» یکی از واجباتی است که در کلام فقها به آن اشاره شده و در ابواب مختلف فقهی آن را مبنای صدور برخی احکام قرار داده‌اند؛ تا جایی که برخی از فقها از این اقدام آنها؛ استناد نموده اند که در «وجوب حفظ نظام» نیز یکی از قواعد فقهی می‌باشد. اما در همین متون فقهی لفظ «نظام» مبهم بود و مشخص نشده که دقیقاً کدام یک از مراتب «نظام» مدنظر است. همین امر باعث شده تا برداشت‌های متفاوتی در این زمینه صورت گیرد و برخی نیز یک سلسله مراتب برای نظام قائل شده‌اند.

نهایتاً یکی از این مفاهیم «نظام» به معنی نظام حکومتی می‌باشد که در این تحقیق نیز؛ « حفظ نظام حکومتی » مدنظر است ؛ و پرسش اصلی پیشروی نگارنده؛ تعیین حدود و ثغور حفظ نظام حکومتی می‌باشد که در این منظور می‌بایست پس از بررسی مدارک «حفظ نظام» موارد وجوب حفظ نظام و یا احیاناً موارد وجود براندازی نظام مورد بررسی قرار گیرد .

از طرفی آنچه تاکنون در رابطه با حفظ نظام نگاشته شده در مرحله اول مربوط به اثبات وجوب و یا عدم وجوب «حفظ نظام» بوده و سپس مربوط به بیانی درست از مفهوم «نظام» بکار رفته در این حکم (یا قاعده فقهی)؛ اما این که حفظ نظام حکومتی به عنوان یکی مراتب نظام که حفظ آن واجب می‌باشد، در چه شرایطی واجب می‌باشد. تاکنون کسی به این مسئله نپرداخته. نتیجه این بحث در حیات سیاسی جامعه بسیار مؤثر بوده که می‌تواند موجب حفظ حکومتی عادل و نهایتاً سعادت شهروندان باشد و می‌تواند به سبب تعالی جامعه سبب اسقاط حکومتی جائز شود.

سؤالات تحقیق:

سؤال اصلی:

حفظ نظام حکومتی در چه مواردی واجب است؟

سؤالات فرعی:

آیا حفظ نظام حکومتی واجب است؟

موارد وجوب حفظ نظام حکومتی کدام است؟

موارد وجوب براندازی نظام حکومتی کدام است؟

فرضیه‌ها:

در خصوص وجود یا عدم وجود حفظ نظام حکومتی ؛ حفظ نظام به طور کلی مورد بررسی قرار گرفته . و سپس مفهوم نظام و مراتب آن بررسی شده که ظاهراً رابطه میان نظام عام اجتماعی و خرده نظام نظام‌های آن وجود دارد که یکی از آن خرده نظام‌ها نظام حکومتی است که به جهت مقدمه واجب برای نظام عام اجتماعی واجب می‌باشد.

با توجه به این که هدف از ایجاد حکومت به منظور اجرای مقاصد شریعت می‌باشد، لذا اگر تأمین این مقاصد و مصالح متوقف بر حفظ نظام حکومتی باشد ؛ حفظ آن واجب است .

اگر نظام حکومتی به عنوان ابزاری جهت تأمین مصالح و اهداف جامعه ؛ نتوانسته باشد این اهداف و مصالح را تأمین و حتی برخلاف رسیدن جامعه به آنها تلاشی نماید تلاش برای براندازی آن واجب خواهد بود.

اهداف تحقیق

۱_ آگاهی از مبانی فقهی حفظ نظام

۲_ آگاهی از موارد وجوب حفظ نظام حکومتی

۳_ آگاهی از موارد وجوب براندازی نظام حکومتی

پیشینه تحقیق

پس از اینکه در منابع مربوطه در خصوص موضوع مدنظر تحقیق به عمل آمد ، مشخص می‌شد که هیچ کدام به طور مستقیم به بررسی این موضوع و پاسخ به سؤالات آن نپرداخته است. مواردی که توسط ما کشف شده و به موضوع تحقیق نزدیک می‌باشند به شرح زیراند:

۱_ کتاب «قاعده حفظ نظام» نوشته محسن ملک افصلی اردکانی. این کتاب همان‌طور که از اسم آن مشخص است به بررسی قاعده فقهی حفظ نظام و مبانی و مدارک آن پرداخته و نهایتاً وجوب حفظ نظام و حرمت اختلال نظام نتیجه گرفته و نوع این وجوب را نیز مشخص نموده ولی به هیچ وجه راجع به موارد وجوب حفظ حکومت و... مطلبی بیان ننموده است.

۲_ آیت ۱... موسوی بجنوردی کتاب «قواعد فقه» خود به بررسی؛ با قواعد فقهی پرداخته است و مطالب بیان شده ایشان بسیار بیشتر از مورد نسبت به موضوع تحقیق ما می‌باشد زیرا ایشان نهایتاً به اثبات این موضوع پرداخته‌اند که «حفظ نظام» یکی از قواعد فقهی می‌باشد؛ و شاید اولین شخص که از حفظ نظام به عنوان یک «قاعده» نام برده ایشان می‌باشد.

آنچه ما در خصوص موضوع تحقیق و نزدیک به آن یافته‌ایم همین موارد است که هیچ کدام از آنان نیز به طور مستقیم و یا غیرمستقیم به موضوع تحقیق ما نپرداخته است.

روش تحقیق:

این تحقیق با روشی توصیفی- تحلیلی و با مراجعه به منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. بدین نحو که اول منابع مرتبط با موضوع شناسایی شده و سپس مطالب مورد نیاز آنها استخراج و نهایتاً بسته بندی شده‌اند و بعد از تحلیل آنها نتیجه گیری صورت گرفته است.

فصل دوم :

مفهوم شناسی حفظ نظام و اختلال نظام

بخش اول: مفهوم نظام و انواع آن

در این تحقیق بررسی و شناسایی مفهوم نظام اهمیت ویژه‌ای دارد، لذا ابتدا به بیان مفهوم نظام و مباحث مربوط به آن می‌پردازیم.

باب اول: مفهوم نظام:

در این گفتار ابتدا مفهوم نظام در لغت، آنگاه مفهوم اصطلاحی نظام را بررسی می‌کنیم.

گفتار اول: نظام در لغت:

ابن منظور در بیان معنی این لغت گفته است که به معنی: تألیف، تجمیع و غریب کردن چیزی به چیز دیگر است. و نخی که با آن لؤلؤ یا هر چیز دیگری مثل مهره به نظم کشیده می‌شود. همچنین وی معتقد است که نظام به معنی هدیه، سیره، عادت به کار می‌رود، به بیان وی «لیسَ لآمرهم نظام ای لیسَ هدی لا متلق لا استقامه» یا «و ما زال علی نظام واحد ای عاده واحد»^۱

شیخ مفید (ره) روایتی را در کتاب امالی نقد فرموده از پیامبر (ص) ایشان فرمان‌برداری از ولی امری که با نصب الهی به این سمت رسیده است را لازم دانستند و در این خصوص می‌فرمایند: «إسمعوا وأطيعوا لمن ولاة... فإنه نظامُ الاسلام» یعنی: سخن کسی که خداوند او را امارت داده بشنوید و از او فرمان برید، که همانا او نظام اسلام است. پس از پیامبر (ص) اطاعت از حاکم منصوب از طرف خداوند را نظام اسلام معرفی نموده اند.^۲

^۱ _ ملک افضل اردکانی؛ قاعده حفظ نظام؛ چاپ اول؛ تهران؛ انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی؛ ۹۷؛ ص ۳۲

^۲ _ مفید؛ محمد بن محمد، الامالی؛ قم؛ جماعه المدرسين فی الحوزه العلمیه؛ ۱۳۶۱ ق، ص ۱۴

خلیل بن احمد فراهیدی از دیگر دانشمندان لغوی گفته است: « لیس لَامَرَه نظامُ ای لا تستقیمُ طریقه^۱ . در مجمع البحرین نیز آمده است هر وقت گفته می‌شود «نظمتُ الخرزَ» ، یعنی مهره‌ها رو در یک سلک ردیف قراردادم که به آن نظام گفته می‌شود. و از این ریشه است: «أنتَ اساسُ شیءٍ و نظامه» و «نظمتُ الأمرَ فأنْتَظَمَ» ؛ همچنین وقتی گفته می‌شود «و «هو علی نظام واحدٍ» یعنی علی « نهج واحد غیر مختلف^۲ »

گفتار دوم: نظام در اصطلاح و انواع آن :

نظام بر پدیده‌ها؛ روابط و نهادهای اجتماعی؛ اطلاق می‌شود. به گونه‌ای که فایده پدیده سازی و انتظام آن‌ها در پایه‌ها ؛ مصالح و ارزش‌ها و رویکردهای متمایز جامعه ، پایدار می‌گردد . نظام سیاسی نیز عبارت است از مجموعه مبادی، کارکردها، نهادها، سازمان‌ها، ابزار انتظامی که برای تحقق هدف یا مصلحتی به کار گرفته می‌شود. این دانش واژه در فرهنگ‌های سیاسی به معنی رهبری، ترکیب و عقلانیت حاکمیت در کشوری به کار می‌رود.^۳

اول : مفهوم اصطلاحی نظام:

در مورد معنای مفهوم اصطلاحی نظام اتفاق نظر وجود ندارد. به عبارت دیگر اختلافات هم زیاد است؛ البته باید بیان داشت که در علوم مختلف با توجه به موضوع آن علم تعریفاتی از نظام بیان شده است . اما همچنان معنای آن مبهم و محل اختلاف است. ما در ادامه در نظر داریم ، تعاریف موجود را ارائه کنیم و عناصر نهفته و نقاط اشتراکی آنها را استخراج کرده تا نهایتاً بتوانیم یک معنی نسبتاً روشن بیان نماییم. لکن ترجیحاً با توجه به اینکه موضوع این تحقیق قریب به فقه و علوم سیاسی است ، ابتدا از این دید به بیان مفهوم اصطلاحی نظام پرداخته می‌شود.

۱ _ ملک افضل اردکانی ؛ ص ۳۳

۲ _ همان

۳ _ همان